

3 Помірно *с. Града Кременецького р-ну Тернопільської обл.*

1 Ой за - шу - ми - ла зе - ле - ва дуб ро - вонь - ка, за - жу - ри - ла - ся
мо - ло - дя - я вді - вонь(ка), за - жу - ри - ла - ся мо - ло - дя - я вді - вонь(ка)

4 Жваво *с. Лисичинці Підволочиського р-ну Тернопільської обл.*

Вий-шли в по - ло ко - са - ри, ко - сить ра - но до зо - ри. Гей, ну - те ко - са - ри,
хоч не ра - но ус - та - ли, хоч не ра - но ус - та - ли, той ба - га - то у - га - ли

5 Помірно *с. Града Кременецького р-ну Тернопільської обл.*

1 Жи - то жа - па, жи - то жа - па, сно - пів не н'я - за - ла,
скуль - ки хлоп - ця не лю - би - ла, прав - ди не ска - за - ла

Олег Смоляк

ВЕСІЛЬНІ МОТИВИ У ГАЇВКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Серед усіх народномузичних жанрів українського обрядового фольклору найбільшою тематичною різноманітністю характеризуються весняні пісні (у Західному Поділлі їх найчастіше називають гаївками, а подекуди – гагілками, ягілками, ягівками, гагівками, маївками тощо). Широкий тематичний спектр передусім впливає із значного часового відтинку, який охоплював весняний період та зі значної кількості обрядів, які припадали в цей час (весняні обряди тривали майже три місяці: від Обрегіння (9 березня) до Вознесіння, що припадає на 40 день після Великодня). Через те у весняних піснях фігурує значна кількість сюжетів (а разом з тим і мотивів), які відповідають сутності кожного обряду зокрема і тематичній спрямованості кожної складової весняного пикту взагалі.

На тематичне групування гаївок та присутність у них відповідних мотивів звертали увагу українські вчені-фольклористи, літературознавці та етнологи М.Грушевський, Ф.Колесса, О.Воронай, С.Килимник, О.Білецький, А.Лобода, А.Івашицький. Кожен із них мав свої критерії та підходи щодо визначення їхнього змістового наповнення, але більшість із них насамперед звертали увагу на ті тематичні групи, які були найбільш характерними значному гаївковому масиву.

Серед вищезазначених учених на тематику весняного календаря вперше звернув увагу М.Грушевський. На його думку, сюжети гаївок становлять три основні тематичні групи: гаївки, що

прославляють весну – хвальні, гаївки, що висвітлюють пробудження-відновлення природи – вегетативні та гаївки, що розкривають людські почуття – любовні. Його наступники нічого нового не додали до цього групування, а лише внесли корективи до самих назв тематичних груп та розширили їхній мотивний склад. До цього питання найбільше прилучилися Ф.Колесса та С.Килимник. Але їхні напрацювання в цьому аспекті мали переважно узагальнюючий та констатуючий характер і були позбавлені аналітичної деталізації.

Мета цієї статті – виявити весільні мотиви як домінуючий трансфер у гаївковому масиві Західного Поділля і простежити генезу їхнього постання та розвитку в контексті становлення музичного синтаксису.

Найбільшу групу серед весняного репертуару Західного Поділля займають гаївки, в яких присутні весільні мотиви (із 165 гаївкових парадигм¹, які зафіксовані останнім часом у досліджуваному регіоні, у 38-и присутні весільні мотиви, а це майже 50% від усього записаного нами матеріалу). Серед них: мотив вибору подружньої пари присутній у 79 пісенних парадигмах, мотив викрадення молодої – у 24, мотив викупу молодої – у 12, мотив сватання дівчини – у 57, мотив сватання парубка – у 16, мотив одруження – у 39, мотив одруження з нещобом – у 3².

Найпоширенішим у сюжетах досліджуваних гаївок є мотив вибору подружньої пари. Як показав лінгвістичний аналіз, цей мотив є дуже давнім у групі гаївок досліджуваного регіону, адже він буває у тих гаївках, що представлені епохою простого речення (тут часто використовується серіаційний принцип розгортання музичного матеріалу, а навіть і бінарні структурні елементи).

У досліджуваному регіоні ця епоха представлена пісенними парадигмами «Ой ти, старий горобію», «Сам ходжу, сам», «Ой у саду, садочку», «Короваї ми були», «Цвіток до цвіточка», «Ой ти, рожо, стій у колі».

Найдавнішими гаївками серед них є «Ой ти, старий горобію» та «Сам ходжу, сам». На нашу думку, це два віддалених варіанти однієї пісенної парадигми, в яких децю відмінною є змістова фабула першої строфи (у першому – «Ой ти, старий горобію, дес діти дів», а в другому – «Сам ходжу, сам кращий як пан»). До речі, їх ми зафіксували в близькій одна до одної місцевості (перший записаний у с.Білобожниця Чортківського району, а другий – в с.Олексинці Борщівського району Тернопільської області). Український етнолог С.Килимник відносить походження сюжету цієї пісні до часів поліамної сім'ї, тобто до того періоду, коли дітей виховували лише матері, а чоловіки у цьому не брали жодної участі. Пізніше (в часи християнства) така форма шлюбу засуджувалася громадою і через та в кінці цієї гаївки-три і словного персонажа («Самнього») кидали на землю і імітували його побиття. В сюжетал олексинцівського та білобожницького варіантів гетеристичні елементи відсутні. Тут зроблено акценти на пошук пари хлопцеві його батьками (олексинцівський варіант) та на власний вибір парубком своєї пари (білобожницький варіант). Як бачимо, сюжет даної гаївки ілюструє історичні етапи становлення стосунків у виборі пари.

Групу давнішої фольклорної верстви представляє і сюжет гаївки «Ой у саду, садочку», який, на відміну від вищезазначених, зберіг у собі значно більше семантичних елементів і через те переповнений незрозумілими сучасному читачеві лексами. Тут власне розкритий процес сіяння вишеньок, щоби «вродилися ягідки на кривецькі парубки». Занершується цей невеликий за обсягом сюжет (усього 4 строфи) прикінцевою магічною формулою «Поплинь гаю по Дунаю, вибирай си' паню скраю», що ініціює власне сам вибір пари. До речі, ця завершальна лексична група (вербальна магія) властива й іншим стародавнім західноподільським гаївкам.

Отже, крім мотиву вибору подружньої пари, тут фігурує і мотив сіяння, який також є пріоритетним у групі гаївок давнішої фольклорної верстви. За стародавніми віруваннями, він (мотив сіяння) також є достатньо еротичним. Адже, як зазначає український вчений історик літератури А.Лобода, «сіяння – це символ зародження любові» [2,44].

¹ Термін «пісенна парадигма» вперше в східнослов'янській етномузикології ввела в науковий обіг С.Й.Грица (Про пісенну парадигму див. С.Й.Грица «Мелос української народної епіки. - К.: Наук. думка, 1979. [1,38]).

² Така свого роду кількісна незвідповідність мотивів із пісенними парадигмами пояснюється тим, що в одній пісенній парадигмі одночасно може бути по два і навіть по три мотиви.

У давніший період гаївка «Коровай ми були» повністю виконувала ритуальну функцію у великодному обряді, адже у с.Ярославичі Зборівського району Тернопільської області, де ми її записали, вона наступала зразу після широко відомої гри «Хустинка» і символічно закріплювала сам вибір майбутньої пари. Доказом цього передусім є її словесна матриця, що повністю побудована на елементах вербальної магії (в ній наявні три строфи-колони, зіставлені у формі простого речення на рівні музичної форми та в формі складносурядності – на рівні словесного тексту, що повністю виконують магичну функцію) з конкретно вибраними дівчиною та парубком (у грі називаються їхні імена) та з публічним закріпленням поцілунком цього вибору (до речі, в патріархальний період публічне цілування дозволялося лише у великодній обрядовості). Тут також показовим є міфологічний спосіб мислення, адже лексема «коровай» виступає як головний вихідний персонаж, який ініціює бачення гарної майбутньої пари. Таким чином, під багаторазовий спів цієї магичної гаївки-формули публічно регламентується подружня пара.

Аналогічну функцію у західноподільському великодному обряді в давніший період виконувала і гаївка «Цвіток до цвіточка». Вона, за свідченнями місцевих жителів сіл Августівка Козівського та Грослянець Бережанського районів Тернопільської області, завжди використовувалась за гаївкою-грою «Ми голубку ізловили» і також, як і попередня, мала ритуальне значення: закріплювала вибраних для пари дівчат найдавнішими прийомами вербальної магії, словесною та руховою, багаторазовим повторенням одних і тих самих слів, рухом двох кіл у різні напрямки, а також ставленням у кінці гри в середину кола вербового хреста. Таким чином закріплювалися вибрані для майбутнього одружених дівчата тернарною ініціальною сонце як божества, дієвість якого для наших предків, без сумніву, була найбільшою та найсакральнішою у весільний період.

Здавна функцію «Голубки» та «Хустинки» в с.Устя Борщівського району Тернопільської області виконувала гаївка «Ой ти, роже, стій у колі». Треба зазначити, що в сюжеті цієї гаївки показовими є два образи-символи – рожа як окремих фетиш та рожевий віночок як цілісний символ-знак. Перший у формі молодої дівчини уособлює весняне сонце, адже рожа, за уявленнями наших предків, буває одним із символів весняного сонця. У такому разі ця пісня-гра ініціює поєднання (шлюбівання) з ним, оскільки за розвитком дії, дівчина-рожа запрошує кожну учасницю гри на своє місце, тобто таким чином ініціює їхнє майбутнє шлюбівання. Крім цього, тут окремо виступає і символ весільного віночка як знак-атрибут завершення дії, адже, вибір пари обов'язково повинен завершитися шлюбними стосунками. Цей сюжет дає змогу відчути трансформацію декількох символічних елементів: від шлюбівання з сонцем до шлюбівання молодої пари.

Мотив вибору пари часто фігурує і в гаївках пізнішої фольклорної верстви, які, на відміну від простих серіацій та класифікацій, позначені паратаксічними та гіпотаксічними синтаксічними структурами. Ця група пісень уже позбавлена засад міфологічного мислення і базується переважно на реалістичних побутових сценках любовного змісту. Найуживанішою формою komponування сюжету в таких гаївках є паралелізм.

До пізніших фольклорних нальбань в досліджуваному регіоні належать гаївки «По садочку походжаю», «На кожусі дрібні фвалди», «Ой поїду я аж до Любина», «Ой летіли сиві пташки та рядком», «Відкривай, мати, зелені ворота», «Пливє качур в гороховім вінку», «Ми голубку ізловили», «Маю хустку вишиваю» та ін.

Прикладом трансформації мотиву вибору пари в мотив звлищання дівчини до парубка і навпаки є сюжет гаївки «По садочку походжаю». До речі, в одному із варіантів цієї пісенної парадигми, записаному В.Гнатюком на початку ХХ ст. у досліджуваному терені, був присутній і мотив неприязні до нелюба (серед наших записів він уже відсутній) [3, 116-117].

Треба зазначити, що гаївка «По садочку походжаю» належить уже до реліктових на теренах Західного Поділля. Вона збереглася лише в селах Острів Тернопільського, Босири, Біла Чортківського та Боків Підгаєцького районів Тернопільської області. У ній ніби акумульований сам процес залищання дівчини до парубка і навпаки (до речі, традиція звлищання дівчини до парубка в Україні значно давніша ніж залищання парубка до дівчини, адже вона домінувала аж до середньовіччя) з елементами переходу до сватання та одруження, хоча мотив вибору пари тут є найдавнішим. Дока-

зом цього є присутність у білівському варіанті завершальної магічної формули «Куда хоч, перескоч, вибирай си', кого хоч», що ініціює вільний албір подружньої пари.

Аналогічний мотив присутній і в гаївці «На кожусі дрібні фалди», що серед наших записів представлена лише одним варіантом, записаним у с.Супралівка Підволочиського району Тернопільської області. Цей мотив реалізується прагненням дівчат завжди бути в парі з любимим парубком, вавіть незважаючи на перешкоду неприхняних людей. Цій гаївці, як і попередній, аластива прикінцева магічна формула «Ой то вгору, то в долину, ой то в рожу, то в калину» із констатацією того, що волла би дівчина «рожу рвати, ніж калину підливати» (рожа – це символ любові, а калина – розлука). Треба зауважити, що така формула в контексті цього сюжету – передусім семантичний релікт, ніж логічна смислова лексика.

Дещо пізніший етап у визначенні стосунків між молоддю фіксують сюжети гаївок «Ой піду я аж до Любиана», «Ой летіли сиві пташки та рідком» і «Відкривай, мати, зелені ворота». Якщо у двох перших сюжетах зафіксовані способи шукання пари (дівчини) поза межами своєї громади, то третя репрезентує остаточний вибір пари із представників своєї громади і дає можливість перевірити цей вибір в екстремальних умовах – коли до обранці залицяються інші парубки. Треба зауважити, що в сюжетах цих гаївок дещо сплутаною виступає логіка смислового зістаалення. Вона виглядає більш розмитою і не зовсім зрозумілою. В останній гаївці присутній символ зелених воріт, який, за А.Лободою, означає «зав'язування шлюбних стосунків» [2,44]. Тут також як релікт присутня прикінцева магічна формула «А калина з лугом, з лугом, бери собі пару з другом», що, за уявленнями наших предків, ініціювала вибір пари. Треба зауважити, що зміст цієї формули, втративши своє первісне смислове навантаження, виступає уже дещо розмитим (скоріше всього, спотвореним, бо автентичний її текст – «Калину, келину з луту, бери собі пару другу»).

Найбільш презентабельно мотив вибору пари є в сюжеті гаївки пізнішого часу «Пливе качур в гороховім вінку». До речі, цей сюжет, на відміну від інших цієї групи, до останнього часу утримується в активному репертуарі співаків досліджуваного регіону і представлений широким спектром варіантних відмін.

Найпоширенішим у Західному Поділлі є сюжет, що пов'язаний із вибором за дружину сироти. В ньому основна увага акцентується на тому, що «...бідная сиротина буде працювати, а багата розкішниця буде все лежати». Серед наших записів такого змісту гаївка представлена 9-ма варіантами. До речі, аналогічні варіанти трапляються і в збірнику «Гаївки» В.Гнатюка [3,55-56].

Інша група варіантів, що ми їх записали у смт.Глиняни Золочівського району Львівської області та в смт.Хоростків Гусятинського району Тернопільської області, базується на мотиві вибору пари, виходячи із краси дівчини і таким чином представляє дещо пізніший фольклорний пласт. А варіанти, що побутують у селах Воля Чернокінецька та Антонів Чортківського району Тернопільської області, затримали у собі лексику із давнішого часу. Адже, тут збережена прикінцева магічна формула, що виразно ініціює виконання закладеного у сюжеті тексту. Зокрема, у варіанті із Волі Чернокінецької ця формула виступає на рівні дворядкової строфи: «А котру си' сам схочеш, то си' з нею підскачеш. В гороховім вінку вибирай си' панночку». Ця формула в гаївковому масиві Західного Поділля є реліктовою (воик буває лише в єдиному варіанті). А антонівський варіант має типову західноподільську формулу-закінчення «То вгору, то в долину, то в рожу, то в калину». До речі, вона акумулює в собі доволі глибокий філософський смисл як людського життя, так і розвитку природи.

Однією із найпоширеніших гаївок у Західному Поділлі, в якій вибір пари виступає на рівні сакралізації, є «Ми голубку уловили» («Голубка») або «Ми голуба уловняи» («Голуб»). За своїм змістом – це суто магічна однострофічний формула: «Ми голубку (голуба) уловняи, асі докола обступняи. Ти, голубко, (голубе) чого тужиш? Вибирай си' кого любиш». Як бачимо, воик акумулює в собі ті почування, які були аластиві молоді у весняний період, – вибір майбутньої подружньої пари. Адже суть самої гри – це публічний вибір дівчиною коханого парубка, а хлопцем – коханої дівчини і за період весняно-літньої «вулиці» довести ці почуття до логічного завершення – одруження.

У цій, поширеній у побуті гри, крім почергової зміни адресата (в одному разі словесний текст

адресований дівчині, а в іншому – парубкові) важливу роль відіграють і рухові елементи: рух двох кіл у зворотньому напрямку, запрошення кивком голови до кола, а також центрово-відцентрові рухи усіх учасників гри.

У гаївковому обряді Західного Поділля після «Голубки», як правило, виконувалася гаївка-гра «Маю хустку вишивану на чотири роги» («Хустинка»). Вона – це свого роду апогей любовної тематики у великодному обряді.

Основою сюжету цієї гаївкової гри є двострофічна матриця переважно формульного характеру: «Маю хустку вишивану на чотири роги, кого люблю і кохаю, стелю му' під ноги. Кого люблю і кохаю, того поцлую і хустину вишивану йому подарую». Основний атрибут, що закріплений у сюжеті, – це вишита хустинка, якою дівчина або хлопець запрошують свого симпатика в середину кола, стелять її під коліна і на ній цілуються. Гра «Хустинка» ніби остаточно закріплює публічний вибір пари і є єдиним регламентантом привселюдного заручення молоді для майбутнього подружнього життя під час великодних свят (адже хустинка – це символ заручення). Останнім часом у Західному Поділлі ця гра вийшла за межі весняної обрядовості і часто виконується на весіллях (переважно у нічний час) як звичайна еротична розвага.

У гаївках Західного Поділля найпоширенішим є мотив одруження. Він присутній у 73 місцевих парадигмах в основному любовної тематики (а це 38% від усього гаївкового масиву досліджуваного регіону). Він є одним із найдавніших мотивів у весняній пісенності не тільки західноподільського регіону, але й всього українського етносу та далеко поза його межами.

Треба зазначити, що мотив одруження фігурує у тих сюжетах, які представляють найдавніший фольклорний пласт і через різні форми шлюбних стосунків дійшли і збереглися до нашого часу. Прикладом історичного етапування шлюбних відносин є сюжет гаївки «Вербовая дощечка». Основним символом в ньому є вербова дощечка. Треба зауважити, що верба в дохристиянський період була найпоширенішим фітоморфним тотемом для наших предків, через те її поклонялися наші предки. За їхніми уявленнями, у вербі навесні відпочивали духи пращурів – покровителі роду, тому вона приносила щастя. А вербова дощечка на воді – це той символічний (чарівний) міст, через який дівчата переходили у щасливе подружнє життя.

Завдяки багатомістовому побутуванню цієї гаївки у досліджуваному регіоні її сюжет позначений напашаруванням ряду мотивів. Серед них найпоширенішим і найдавнішим є мотив чарування (прикликання) милого. Із 13-ти зависаних варіантів він присутній у 8-ми. Сюжети цих варіантів переважно складаються із таких компонентів: ходіння по вербовій (дубовій, яловій) дощечці, гасіння діброви та констатування переваги дівочої вірності над парубочою невірністю. Отже, присутня у сюжеті символічна лексика є дуже давньою і переважно незрозумілою, особливо – це гасіння діброви та перевага дівочої вірності над парубочою невірністю. Останній мотивний артефакт бере свій початок, на нашу думку, із доби матриархату – коли чоловіки ще не брали участі в сімейному вихованні дітей (аналогічний сюжет представлений у гаївках «Сам ходжу, сам» та «Ой ти, старий горобію»). Принаймні, тут відчутний натяк на такого роду засудження: «Скільки в ситі водиці, стільки в хлопців правдиці».

Ми записали варіанти «Вербової дощечки» де є два сюжети, в яких зафіксовані моногамні сімейні стосунки – це привезення (принесення) милим весільних дарунків, зокрема хусточки, черевичків, віночка, перетеня. Варіанти такого змісту збереглися у селах Стара Ягільниця Чортківського та Рекшні Бережанського районів Тернопільської області. А в 4-х варіантах відчуття модифікація сюжету, коли родичі диктують вибір пари. Такого роду привнесення є значно пізнішим, адже воно позбавляє молодь вільного вибору пари, якій, за твердженням учених М.Ковалевського, К.Празького, Г.Боплана, «...мав вільний характер і залишався в повній силі в Малоросії аж до XVIIст» [4,303]. Через те у весняних піснях вільному вибору подружньої пари відведено так багато місця.

Найдавнішою формою одруження, яка збереглася у сюжетах гаївок Західного Поділля, є так зване «умикання» (викрадення) дівчат із іншого роду. Ця форма шлюбу продиктована переходом предків від кочівництва до осілого способу ведення господарства – землеробства (IV – III тисячоліт-

тя до н. е.). Полігамний шлюб у цей період переростає у парний. Він зводиться уже до регламентованого подружнього життя і стає патрілокальним (дружина оселяється в роду чоловіка). Через те парубок повинен був викрасти собі дівчину для одруження в іншого роду (адже статеві взаємини були заборонені усередни одного і того ж роду).

Про викрадення дівчат із іншого роду з метою одруження інформують лише три сюжети гаївок, записані нами в досліджуваному терені (до речі, вони трапляються і в збірнику «Гаївки» В.Гнатюка) [3, 19-22, 133-135]. Це «Ти, мишечко, в поле, в поле», «Ой чи є, чи нема моя мишка вдома» та «Пустіте нас за верхи дунаю» (перших два, на нашу думку, структуротворчо віддалені варіанти однієї пісенної парадигми, а третій – це самостійний сюжет, що ширше збережений в досліджуваному регіоні). Перший та другий сюжети записані відповідно в с.Тростянець Бережанського району Тернопільської області та в с.Підгір'я Золочівського району Львівської області, а третій – у селах Біла та Білобожниця Чортківського району Тернопільської області. Рідкісне побутування цих гаївок вказує, що вони входять до реліктового репертуару у досліджуваному регіоні і виходять із фольклорного активу.

Групу давнішої фольклорної верстви представляють пісенні парадигми «Ти, мишенько, в поле, в поле» та «Ой чи є, чи нема моя мишка вдома?», хоча їхня вікова періодизація, на нашу думку, неодинакова. Перша пісенна парадигма дещо давнішого походження, ніж друга. Адже в її основі лежить складносурядне зіставлення двох речень, що побудоване на класифікаційній ритмічній формі. До речі, тут навіть відчувається композиційна діалогічність: у давній період функцію заспіву виконував лідер обряду, а приспів підхоплювали усі учасники гри (у наш час гаївка виконується гуртом способом терцової вторні).

Давність цього сюжету також підтверджує і наявність головних алегоричних персонажів, Котика і Мишки, та рухових елементів, які символічно відтворюють родові поселення із Мишкою-дівчиною всередині та поза нею Котика-парубка, що намагається зловити-викрасти її з нього. У приспіві також розкрито побиття Котиком Мишки, що символічно означає еротичний мотив-одруження.

Друга пісенна парадигма «Котика і Мишку», що записана у с.Підгір'я Золочівського району, уже представляє гіпотаксичне зіставлення двох речень з яскраво вираженим половинним кадансом (до речі, тут наявне диярислове повторення як першого, так і другого речень). А діалогічність задіяна на рівні трьох дійових осіб – Мишки, Котика та гурту учасників.

Особливе семантичне навантаження у вищеназваних гаївках відіграє швидкість руху (сама гра виконується у дуже жвавому темпі): Мишку вільно пропускають з кола та в коло, а Котика перешкоджають у цьому. Мишка дуже скоро втікає від Котика, а він її відповідно доганяє. Як бачимо, така гра алегоричними персонажами, рухами та дією повністю імітує спосіб викрадення парубком дівчини із території чужого роду.

Стародавній фольклорний сюжет, у якому фігурує мотив викрадення парубками дівчат, представляє також пісенна парадигма «Пустіте нас за верхи дунаю». У досліджуваному регіоні вона представлена двома варіантами, що репрезентують різночасові фольклорні пласти. Дещо давнішим виступає білівський варіант. У синтаксичному значенні він представлений простою періодичністю – формою колон (в його основі лежить серіаційний принцип мелодичного розгортання, базований на типовій речитативності, виняток становить лише передостання клаузула останнього сегменту, що виконує функцію кадансування). Треба зауважити, що останній сегмент у цій формі виконує досить важливу структуротворчу функцію: в першому повторенні він перериває завершення музичної думки секундовим зміщенням (найдавніша форма кадансування), а в другому – він остаточно завершує структуру основним (першим) устоем.

В основі білобожницького варіанту лежить класифікаційний принцип мелодичного розгортання (в синтаксичному значенні – це дещо пізніша форма, адже вона будується на бінарному принципі ритмічного зіставлення сегментів із збереженням простої періодичності), що також представляє структуру колон. Хоча серіаційний принцип мелодичного розгортання тут ще збережений, він повністю превалює у третій строфі.

Давність даного сюжету також підтверджується насиченою символікою. Адже тут представники одного роду просять представників іншого відкрити мости-ворота і дозволити їм «воковати» (забрати з собою) дівчат як майбутніх дружин. Громада іншого роду не дозволяє це зробити через відсутність справних мостів. На знак відмови представники першої громади (парубки) вриваються силою на територію чужого роду і забирають з собою вибраних дівчат. Отже, тут основне символічне навантаження мають мости та ворота. За стародавніми віруваннями, мости та ворота – це перехід від одного соціального статусу в інший (із молодіжного способу життя у сімейний). Тут також аналогічну функцію виконує і вода (перехід через воду означає перехід в подружнє життя).

Другий етап у формуванні шлюбних стосунків, так званий викуп парубками дівчат з іншого роду, представляють західноподільські гаївки «А ми просо сіяли», «Іде, їде Жельман», «А я хліба напечу», «Котися, горопк», «І виталася мати дочки», «Он, хлопці, он на горі льон».

Серед них родовий період, що пов'язаний із викупом парубками дівчат для одруження, представляє гаївка «А ми просо сіяли» (до речі, цей гаївковий сюжет однаковою мірою зберігся у всіх слов'янських народів). У ній показовим є стародавній приспів «Ой лід Ладо», що представляє назву праукраїнського бога Лада, покровителя шлюбу. Треба зауважити, що це божество виступає у формі андрогіну (такого роду представлення – дуже давня форма сприйняття навколишньої дійсності нашими предками).

Цей сюжет, на відміну від багатьох інших, базується на декількох мотивах. Найдавнішим (можливо, первісним) є мотив сіяння. «Сіяння, на думку А.Лободи, – це символ зародження любові, тогтання посіяного – користування любов'ю того, чий посіяє» [2,44].

Таким чином, у цьому сюжеті, мотив викупу молодої є значно пізнішим. Він фіксує уже той період, коли купівельною номінацією були гроші (рублі, червінці, золоті). А взагалі сюжет «Просо» – це не що інше, як ідеологізована форма-формула тодішнього сватання-одруження, що побудована на стосунках родового співіснування.

Аналогічна форма викупу молодої в чужому роду зафіксована і в сюжеті гаївки «Іде, їде Жельман», яка, на думку О.Потебні, ідеологічно дуже близька до «Просо» і «навіть має її формотворчу подобу» [5, 152]. Треба зауважити, що в українській та польській етнографічній літературі другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.¹ культнаувалася думка про середньовічне її походження. Зокрема, вчені наголошували, що сюжет цієї гаївки побудований на події, пов'язаній із часами орендування євреями українських православних церков. Якщо уважно прочитати текст цієї гаївки, то зразу стане зрозумілим, що нічого спільного із цими часами в ньому немає. Спільною тут є лише сама етимологія головного персонажу із типовим єврейським прізвищем і не більше. Оскільки такого роду сюжет трапляється і в польській та моравській весняній обрядовості, то середньовічне походження його занадто спрощене і неаргументоване. Найбільш близькою до істини стосовно цього (і ми повністю з цим погоджуємося) є думка О.Партицького, який зазначав: «Чи не є Жельман те, що в індійців Сома², живитель і отець богів» [7, 3]. Отже, в українській весняній обрядовості в давній період, без сумніву, був присутній божественний персонаж Жельман (чи Зельман), але з відходом в минуле язичницьких вірувань він втратив первісні ознаки і набрав семантичного забарвлення, уподібненого до людського прізвища.

Про старовинність походження цієї гаївки вказують такі характеристики, як структура складносурядного речення та діалогічна форма спілкування двох ігрових груп-родів. А квінгесенцією самого сюжету є викуп дівчини представниками іншого роду за основний продукт харчування – хліб (ймовірно, за зерно).

З того часу, коли наші предки-парубки викупували собі дівчину для одруження, походить і

¹ Про середньовічне походження гаївки «Жельман» наголошували українські та польські фольклористи та етнологи М.Грушевський, С.Килимник, О.Воропай, Ф.Сяртинський та ін.

² В древньоіндійській міфології божество Сома стоїть на третьому місці після Індри і Агни. Найпоширенішими епітетами на означення бога Сома є всезбуджуючий, любий тобо ті, які є найбільш характерними для стану людських почуттів навесні. Це божество приносить багатство щастя, життєву силу. Сома має властивість перетворюватися в бога Місяця, є покровителем рослинності [6, 508].

гаївка «А я хліба напечу». До речі, вона збереглася в Західному Поділлі лише в с.Білобожниця Чортківського району Тернопільської області. «Сюжет цієї гаївки, як зазначає С.Килимник, був поширений в Наддніпрянщині, Слобожанщині, Поліссі, Волині й Галичині» [8, 337].

Треба зазначити, що такий гаївковий сюжет на відміну від двох попередніх, сформувався дещо пізніше. Доказом цього, передусім, є синтаксична структура самої строфи. Тут відчувається явний перехід від паратаксисту до гіпотаксисту (адже дворазове повторення першого музичного речення із другим має явні елементи респонсії). Тут половинний каданс двічі замикається III ступінню, що є першою ознакою гіпотаксичного зіставлення двох музичних речень. Старовинність цієї гаївки також підтверджує і діалогічна форма виконання (в рухових елементах вона уже відсутня).

Варто сказати, що аналогічні синтаксичні елементи властиві і гаївкам «Котися, горошку», «Питалася мати дочки» та «Он хлопці, он на горі льон», що вказує також на давність їхнього походження. До речі, традиція викупу молодої (якщо молода пара побирається із різних сіл) у весільній обрядовості Західного Поділля збереглася в алегоричній формі до нашого часу, зокрема в епізоді приходу молодого із своєю весільною свитою до молодої, щоби йти до шлюбу. Тут відбуваються «торги» родичів-парубків молодої із молодим та його друзями (основним номінантом викупу останнім часом є горілка).

Мотив одруження часто фігурує і в гаївках пізнішої фольклорної верстви, які найчастіше виконувалися під час весняної молодіжної «вулиці». Адже навесні кожна доросла дівчина прагне підібрати собі парубка і одружитися з ним у цьому році. Через те, значна частина гаївок переповнена такого роду почуваннями та символічними атрибутами. Особливо такі сюжети аластиві гаївкам «Ой зацвила весна алітками», «Ой заредн, поле, горошку», «Висока горонька цвітками зацвняа» та «Вишивала я хустину на святі неділю». У сюжетах цих гаївок, на відміну від попередніх, зафіксоване прагнення дівчат одружитися з місцевими парубками, а не з чужими (з інших сіл) і, в основному, через взаємну згоду. Вони (сюжети) переважно побудовані на реалістичних побутових сценках з елементами символічної весільної атрибутики, зокрема з рутяним віночком чи вишиваною хустинкою. Тут також часто присутні мотиви сіяння та орання, що образно підсилюють основний мотив, а то й його ініціюють.

У гаївковому масиві Західного Поділля часто бувають сюжети, в яких зафіксоване бажання дівчат одружитися лише з коханими парубками. Такого роду прагнення представлене у гаївках «Та не куй, зозулько, в діброві», «На городі вільха», «Ой чия то гуска по дунаю плюска», «Ой сиділо дві дівчині в вишневім садочку». Ці сюжети переповнені різного роду діями, спрямованими на скоріше одруження. Зокрема, дівчата «волили би рожу рвати, ніж калину підливати», хусточку вишнаати, коника сідлати, лише б парубки купляли їм за це «рутяні віночки». Крім цього, тут домінантними є персоніфіковані образи гусака та гуски, які плюскаються по дунаю-воді, а теж весільна символіка води, короваю, зерна пшениці, гороху тощо.

Сюжети гаївок «Мамцю ж моя, мамцю», «Через бистру річку кладочка вузенька» та «Коло Тернополя виросла тополя» представляють значно пізнішу фольклорну верству, адже, тут яскраво виражена соціальна нерівність як одна з перешкод в одруженні молоді. Зокрема, тут, в основному, фігурують прагнення бідних дівчат одружитися із багатими парубками або навпаки. Через те у цих сюжетах, на відміну від попередніх, присутня нетрадиційна символіка, що пов'язана із образами сокола, полину, вузької кладки, які переважно віщують нещастя в подружньому житті.

У сюжетах гаївок «Ой чому ти не танцюєш, Гвлю?» та «Ой мняенький іде, сорочину несе» престежується перехід мотиву сватання в мотив одруження: парубок купує дівчині чобіточки, сорочину, запаснину, корвляки, перстеньочок, але всі ці предмети не є переконливими в освідченні, а лише «віночок з барвінку» є в найкращою підставою для одруження. А в гаївці «Ой миленький іде, сорочину несе», особливо у прислів'ї присутній образ перепілки, як символ майбутньої матері.

У сюжетах гаївок Західного Поділля часто трапляються мотиви сватання парубком дівчини та сватання дівчиною парубка. Такого роду мотиви властиві переважно гаївкам пізнішої фольклорної верстви, хоча останній мотив, на нашу думку, бере свої витoki ще з доби матриархату, — коли пріоритет у сватанні був за дівчиною (до речі, ця традиція в Україні подекуди мала місце аж до се-

редньовіччя).

Треба зазначити, що в сюжетах із мотивами сватання дівчиною парубка є значно більше еротичної лексики, ніж у сюжетах, які побудовані на мотивах сватання парубком дівчини. Серед них найчастіше вживаними є символи чорної курки, гороху, раків, води-дунаю, а особливо часто буває «цвіточок на калині» – символ дівочої краси.

У сюжетах гаївок Західного Поділля все ж таки частіше зустрічаються мотиви сватання парубком дівчини. Такого роду мотиви сформувалися значно пізніше, ніж попередні, бо вони повністю випливають із моногамних засад у формуванні шлюбних стосунків. Пріоритетною сюжетною фабулою у цих гаївках є показ майнової нерівності претендентів на одруження: багатий парубок сватає бідну дівчину, або бідна дівчина прагне одружитися із багатим парубком (гаївки «Там за млином, за млином», «На городі мак головатий», «Ой, гаївко, гаївкою»). Хоча в більшості гаївок досліджуваного регіону фігурують мотиви сватання парубками дівчат, що побудовані на основі соціальної ендозамії. Доказом цього є сюжети гаївок «На тарілці білий сир», «На городі гарбуз пруський», «Ой пливали рибки, пливали», «Ялова дощечка лежала», «На городі вільха», «Ой летіла пава», «Поставлю я кладку».

Найхарактернішим серед наших записів, в якому фігурує мотив сватання парубка до дівчини, є сюжет гаївки «По саду царівна ходина». Він представлений двома парадигматичними відмінками. В першій зафіксована етика сватання молодого парубка – «Царенка» до дівчини «Царівни», а в другій – чарування-усилення вільмою царівни і оживлення-розбудження її царевичем. Якщо перший варіантний ряд представляє пізніший фольклорний пласт, то другий – значно давніший, адже в його основі проглядається алегоричний мотив замирання та оживання природи.

Треба зауважити, що сюжети цих гаївок наповнені символікою, пов'язаною із ритуалом сватання. Тут найчастіше є такі символи та атрибути, як синя бичка (стрічка), червоні чобітки, вишита сорочка, перстень, хустка, а найчастіше – рожевий вночок. А в гаївках «На городі мак головатий» та «Колоденський став, болязубський став» бувають навіть еротичні символи «маку головатого» та «злиття докупи двох ставків».

У гаївках Західного Поділля, крім мотиву сватання коханого парубка трапляється і мотив сватання нелюба. Цей мотив ми зафіксували у сюжетах трьох пісенних парадигм – «Що я бідна учинила» («Коструба»), «Ой горіла сосонка, горіла» та «Мамцю ж моя, мамцю, сокіл залітає». Найдавнішою серед них є пісенна парадигма «Що я бідна учинила» («Коструба»). У сюжеті цієї гаївки, на відміну від багатьох інших, присутні декілька мотивів: мотив вигнання зими і зустрічі весни, мотив оновлення та мотив одруження із нелюбом. Найпізнішим із них є, на нашу думку, мотив одруження із нелюбом. Адже він нашарувався на первісний сюжет значно пізніше – коли була втрачена його сакральна функція і набула побутово-ігрової. Але тут ще збережені його алегоричні форми звертання до Коструба як до міфологічної істоти і сприйняття його смерті у радісних тонових.

Більше в реалістично-побутовому плані висвітлений мотив сватання за нелюба у гаївках «Ой горіла сосонка, горіла» та «Мамцю ж моя, мамцю, сокіл залітає». Зокрема в першій гаївці його словесним стрижнем є образ нелюба-вдівця, а в другій – власне нелюб виступає як узагальнений образ.

У гаївкових сюжетах, як і в українській пісенності взагалі, образ нелюба подається в найтемніших тонах та в найнепривабливіших образах-символах. Зокрема, тут часто трапляються символи горілої сосни, розчесаної коси, сивого сокола, гіркого понину тощо. В цілому, мотив одруження з нелюбом в гаївковій пісенності Західного Поділля (як і по всій Україні) – рідкісне явище і дає підстави констатувати, що одруження в українській традиції зазвичай базувалося на обопільній любові молодих.

Отже, весільні мотиви у гаївках Західного Поділля є домінівними порівняно усіма іншими і становлять 39% від усього загачу мотивів. Це повністю підтверджує думку провідних вчених-народознавців Е.Аничкова, О.Потебни, М.Грушевського, Ф.Колессі, О.Білецького, А.Лободи про те, що любовна тематика у весняній обрядовості є провідною. Адже навесні оповідається не тільки природа, але й людські почуття, пов'язані із припливом любовних жадань, прагнень знайти собі пару, підготувати її до одруження і таким чином продовжити людський рід. Через те провідними мо-

тивами в сюжетах гаївок досліджуваного регіону є вибір пари, викрадення та викуп молодої (в давній період), сватання дівчиною парубка та парубком дівчини, одруження, одруження з нелюбом. А найбільш поширеними образами та символами у гаївках, в яких домінують весільні мотиви, є червоні чобітки, вишита сорочка, перстень, зелений віночок, ворота, мости, вербова дощечка, дунай-вода, голуб та голубка, качур, котик і мишка, горох, гречка, просо, зерна пшениці тощо.

Як свідчать наші спостереження, весільні мотиви, на відміну від інших, – вайбільш репродуктивний елемент у гаївках Західного Поділля не тільки в давніший період, але й у наш час, і є всі підстави для їхнього саморозвитку в сучасних культуротворчих процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. С.Й.Грица. «Мелос української народної епіки. – К.: Наук. думка, 1979.
2. Лобода А.М. Лекции по народной словесности (издание слушательниц Киевских высших женских курсов). – К.: Тип. Хромо-литогр. И.И.Чолокова, 1912.
3. Матеріали до української етнології. Гаївки. Записав В.Гнатюк. – Львів, 1909. – Т. XII.
4. Аничков Е.В. Весенняя обрядовая песня на западе и у славян. Часть 2. От песни к поэзии // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Спб., 1905. – Т. 72. – № 5.
5. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава: В тип. М.Земкевича и В.Носковского, 1983.
6. Топоров В. Сома // Мифологический словарь / Гл. Ред. Е.М.Малетинский. – М., 1991.
7. Партицький О. Великодні свята руського народу // Бойки (видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина». – 1992. – №3-5 (16-18).
8. Килимник С. Український рік у народних звичках в історичному освітленні. Кн.1 Т.2. (Весняний цикл). – К.: АТ «Обереги», 1994.